

'הא לן והא להו' — ע' צדקת הצדיק — קו; דובר צדק עמ' 32.
 זו לשון הרה"ק רבי שמעון שלום זצ"ל מאמשינוב ('משמיע שלום' — בליקוטים שבסוף הספר): תורה
 בטהרה עולה ארץ ישראל, דהא לן והא להו (לפי פירוש התוס'). ולפי הפירוש בהיפוך (פירוש
 רש"י) גם כן נצמח מכח הארץ, בבילה יובאו ושמה יהיו עולה האמת, והנה אמת מארץ תצמח,
 כי צמיחתה מכח הארץ ומשפעת חוצה, וזהו יסודה היא ירושלים העיר נקראת עיר האמת'.
 (ויש להוסיף מה שכתב שם לעיל כי שמן זית זך עולה גם הוא כמספר ארץ ישראל (עם התיבות) —
 שכידוע, השמן רומז לחכמה ותורה, ושמן זית זך היא החכמה המנופה מכל סיג ופסולת, שהיא היא תורה
 בטהרה הנלמדת בארץ ישראל שאיורה מחכים ועיני ה' בה).

לשון חכמים

'ר' יוחנן אמר: ריחיים בצוארו ויעסוק בתורה' — המשמעות הפשוטה של 'ריחיים בצוארו'
 — עבודה קשה, כמלאכת טחינה בריחיים, המונחת כעול על צוארו של האדם, כדי לפרנס
 את משפחתו. (ע' רש"י להלן לא סע"א: 'מטחינו בריחיים' — 'שהיא מלאכה קשה').
 יש מי שפרש (הר"ר חנוך ארנטרוי ז"ל, בספרו 'עיונים בדברי חז"ל ובלשונם' עמ' קלא) שדברי רבי יוחנן
 מבוססים על דברי רבו — חזקיה — הדורש (להלן ל:): את הפסוק ראה חיים עם אשה אשר
 אהבת על החיוב ללמוד אומנות. וכך באור הפסוק; ראה — מצאנוהו בהוראת דאגה ופיקוח
 (ע' בראשית לט, כג; מלכים-א יב, טז). חיים — הכוונה כאן לצרכי החיים. כאומר: דאג לפרנסתך
 עם אשה... — זהו פרוש עמוק ומתאים יותר ל'ראה חיים' מאשר 'שמח בחייך עם...'.
 והרי אמרו (פסחים ק"ח). קשין מזונותיו של אדם כפליים כילודה, ועוד כיוצא בזה. ומכאן, שענין
 'ראה חיים' היה משא כבד על צוארו של אדם. אם אין מדקדקין באותיות תבות אלו וממהרים
 לקראן, הרי הן נשמעין כ'ריחיים'. וזה שאמר רבי יוחנן כממשיך את דברי רבו 'ריחיים' (ראה
 חיים) בצוארו ויעסוק ('יעסוק' דוקא, המורה להעמיק ולהתמיד בלימוד שיהא הוא עיקר
 עיסוקו) בתורה!?
 יש גם מי שפרש ביטוי זה ככינוי מליצי לשהיה עם אשה, כמבואר בכמה מקומות בדברי רז"ל
 ('נפש חיה' (לר"ר מרגליות) רמ"ה).

דף ל

הערות בפשט וציונים

'הוה אמינא לשטן גירא בעיניך' — ואמנם אמרו (בסוכה לה). לא יאמר אדם גירא בעיניה דשטן,
 כי עלול להתגרות בו, אך כוונתו שהיה יכול לומר לו כן אעפ"י שלא יעשה זאת. (מחזור ויטרי עמ'
 551).

עוד כתב שלפרש"י לא קשה, כי הכוונה כאן ליצר הרע ולא לשטן ממש. ולא זכיתי להבין, הלא גם מה שאמרו בסוכה
 הכוונה על היצר הרע וכפרש"י שם.

זואילו הכא מקרא לבד' — יש להקשות, לפי המשתמע מהסוגיות דלעיל נראה שהאב חייב ללמד את בנו אף תורה שבעל-פה, שהרי אמרו 'הוא ללמוד ובנו ללמוד... אם בנו זריו וממולת... כי הא דרב יעקב בדראב"י שדריה אבוה'... — ופשטות הדברים על לימוד גמרא ולא מקרא לבד. וכן אמרו לעיל 'אדיך על צוארי דבריך משיתסר ועד עשרים ותרתי'... — והלא זהו הגיל ללימוד תלמוד, כמו ששינו באבות?

וכתב החזון-איש (אה"ע קמח) שמצות עשה המיוחדת ללימוד בנו, אינה אלא מקרא, ברם מלבד זאת חייב האב בחינוך בנו, לשמור דרכי ד', שהעיקר בזה הוא לימוד התורה. והלא אם נתחייב ללמוד אומנות משום דחיותא היא, כל שכן תורה, שמוצאה מוצא חיים. אלא שבזה אי אפשר להגביל לכל אדם, ואיש איש כפי מעלתו במעשים ובטחונו ביוצרו יתב'.

וזה כוונת הרמ"ה (שהוא בפוסקים) שחייב ללמוד בעצמו או לשכור לו אם אפשר לו, ככתוב כי ידעתי למען אשר יצוה וגו' — כוונתו לדין חינוך הכללי, שעיקרו הוא לימוד תורה ומצוות. ואילו כאן בגמרא הנידון הוא בעיקר מצות-עשה של 'ולימדתם', שכופין לכל אדם — בזה יוצא ידי חובתו במקרא.

יש להעיר לפי זה, לדעת הסוברים שגם האם מצווה בחינוך בניה, חייבת גם היא לשכור לו מלמדים לתורה שבע"פ. וצ"ע מסתימת הפוסקים בזה (אילת השחר).

בשו"ת פרי יצחק (ור"י בלאור זצ"ל מפטרבורג. ח"ב סו"י כז) התיר לשלם שכר לימוד של משנה וגמרא לבניו מכספי מעשר, מפני שאינו חיוב שכופין עליו, שהרי אינו בכלל 'ולימדתם', ואעפ"י שיש מצוה בדבר. ובשו"ת שבט הלוי (ח"ה קלג, ב) כתב להחמיר בזה ('הדברים נוטים'), על כל פנים כשאין השעה דחוקה לו. וע"ע 'משנת ר' אהרן' ח"א עמ' נד].

והנצי"ב בחידושו האריך לחדש (לולא דמסתפינא... זה היה נראה, אבל לא נזכר חידוש זה בפוסקים. וה' יאיר עיני), מה שאמרו שאינו מחוייב ללמוד יותר, דוקא באופן שהוא עצמו למדו מקרא, אבל אם למד הבן מעצמו או מאדם אחר, חייב האב ללמוד משנה, וכן אם כבר למד הבן משנה שלא מאביו — מלמדו תלמוד.

'לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד... לא צריכא ליומי' — מדברי הרמב"ם (תלמוד תורה א, יב. וכ"ה בשו"ע) משמע 'לשלש' ממש, שכתב: '... כיצד, היה בעל אומנות והיה עוסק במלאכתו שלש שעות ביום ובתורה תשע — אותן התשע קורא בשלש מהן בתורה שבכתב ובשלש בתורה שבעל-פה ובשלש אחרות מתבונן בדעתו להבין דבר מדבר. ודברי קבלה — בכלל תורה שבכתב הן, ופירושן — בכלל תורה שבעל פה. והענינים הנקראים פרדס — בכלל הגמרא הן'.

והוסיף וכתב: 'במה דברים אמורים — בתחילת תלמודו של אדם, אבל כשיגדיל בחכמה ולא יהא צריך לא ללמוד תורה שבכתב ולא לעסוק תמיד בתורה שבעל פה, יקרא בעתים מזומנים תורה שבכתב ודברי השמועה, כדי שלא ישכח דבר מדברי דיני תורה, ויפנה כל ימיו לגמרא בלבד לפי רוחב שיש בלבו וישוב דעתו'.

ואולם הריטב"א כתב שאינם חלקים שוים, אלא הכוונה רק ללמוד משלשתן, כל אחד כפי מה שצריך ומועיל לו יותר.

בחידושי רבנו יונה הביא תשובת שאלה לגאון אחד ז"ל: 'והאידנא משום שירדא לא מצינו בכולהו, וע"י התלמוד נקיים שלשתם דכתיב כל הנחלים הולכים אל הים, דהיינו תלמוד'. וכעין זה כתב ר"ת.

ומהר"ל פרש 'מקרא משנה גמרא' שהן שלש בחינות של הכרה והשגה: 'מקרא' הוא התורה בעצמה, כלומר, ידיעת הדבר כמו שהוא כתוב, [כגון מצות סוכה הכתובה בתורה]. 'משנה' — הכרת המציאות והדבר המדובר בתורה [מהי הסוכה שעליה מדובר]. 'גמרא' — התאמתות הדבר, למה הוא כך ומנין לומר כן, והוא עיקר ההשכלה.

'לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא... לפיכך נקראו ראשונים סופרים...' — כלומר, ישלש אדם ימיו במקרא, שהראשונים מפני שעסקו במקרא נקראו סופרים. (תורי"ד)

מנין הפסוקים שבתנ"ך

על מספר הפסוקים שבכתבי הקדש, שנקבו כאן חז"ל, ועל התאמתה לחלוקת הפסוקים על פי המסורה שבידנו — ע' תשובות הגאונים (הרכבי) ג; 'עיונים בדברי חז"ל ובלשונם' (לר"ח ארנטרוי ז"ל. עמ' קלב-קמא); 'המקרא והמסורה' (לר"ר מרגליות ז"ל. סימן ד. ועיין עוד מה שכתב בסי' י, ולענ"ד הלך שם בדרך רחוקה). (וע"ע: תפארת שמואל על המהרש"א כאן; הגהות ריעב"ץ — מגילה כט; אמת ליעקב — כאן; מגדים חדשים — ברכות יד:).

בענין זה של חלוקת הפסוקים, יש אף נפקותא להלכה; אם קרא העולה לתורה בטעות שני פסוקים [ארוכים] וכבר ברך לאחריה, שמא אפשר לדונו כספק שמא קרא שלשה פסוקים לפי האמת שאינו חוזר. (ע' אגרות משה או"ח ח"א לה).

'אינהו בקיאי בחסירות ויתרות, אנן לא בקיאינן' — ישנן כמה וכמה השלכות מעשיות בהלכות ספר תורה לקביעה זו שאין אנו בקיאים בחסרות ויתרות — ע' ברמ"א ובשאר פוסקים (או"ח קמג, ד) על ספר תורה שנמצא בו פסול בחסר ויתיר, שאם אינו משנה הענין והמבטא, אין מוציאים ספר אחר. וע"ע שו"ת הרדב"ז (קא); בנין ציון (צח); שבט הלוי (ח"א כה). וכן לענין כתיבת ספר תורה בזמן הזה, וכן לענין הטעם שלא תקנו ברכה על הכתיבה — ע' בזה בשאגת אריה (לו); חתם סופר (או"ח נב. וע"ע בסי' נד); מנחת חינוך (מצוה תריג); חדושי הגר"ר בענגיס (ח"א ו); שבט הלוי ח"ב קלג וח"ו קסח.

יש מי שהקשה שלפי המנין שבידינו יש הפרש רב במנין התיבות שבחצי הראשון לחצי השני, למעלה משלשת אלפים תיבות הפרש. [ואין לומר דלא בקיאינן בחלוקת התיבות — כי רק בחסרות ויתרות אמרו כן, כמו שכתב רש"י בשבת מט. על קושית אב"י שם 'לית ספר תורה ולימני'. וע' גם בתורי"ד כאן].

ונראה לפי מה שהביא הגר"א בסידורו (בתפילת 'ועל כן') בשם הוהר, שכל התיבות המחוברות על ידי מקף נחשבות כתיבה אחת, לפי זה יצטמצם ההפרש בהרבה [והנה אנכי מנתי ומצאתי שבחצי הראשון מספר התיבות ל"ד אלפים מאתים שמנים וארבע, ובחצי השני ל"ג אלפים וחמש מאות ושש תיבות]. ואינו מן הנמנע לומר שאין אנו בקיאים במקפים כשם שאיננו בקיאים בחסרות ויתרות. (עפ"י אמת ליעקב לגר"י קמינצקי זצ"ל)

השערה מעניינת, להתאים בין מספרי האותיות והתיבות שבידינו לזה האמור בגמרא; ו' דגוזן היא האמצעית מבין האותיות המשונות שבתורה (רבת, זעירא וכו'), ודרש דרש — אמצע התיבות

הכפולות. (בשם הרב יוסף יצחק זילבר שליט"א)

[והנה המספרים הנכונים המתאימים לנוסח התורה הנדפס על-פי המסורה (מהדורת הרב מ. ברויאר שליט"א, מוסד הרב קוק. התודה נתונה לר' מרדכי נאמן, שוידא את הנתונים בבדיקת מחשב). מספר פסוקי התורה — 5845 (= 7 x 835). הפסוק האמצעי הוא: וישם עליו את החשן וגו' (ויקרא ח,ח).

מספר התיבות בתורה — 79976 (= 26 x 3076) — כלומר, מכפלה מדויקת של 'שם הוי"ה' (ברוח דברי הרמב"ן, שכל התורה כולה צירופי שמותיו של הקב"ה). שתי התיבות האמצעיות הן: אל-יסוד (ויקרא ח,טו).

מספר האותיות בתורה — 304801 (= 7 x 43543). האות האמצעית היא 'ל' בתיבה לה' (ויקרא ח,כח). נמסר מהר' יעקב אורבך ז"ל].

(ע"ב) 'בראתי לו יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין' — משמע, התורה באה למתק את היצר, כתבלין הזה העושה את המאכל ראוי וטעים לאכילה. ואכן כן צריך לעבוד את הבורא ב"ה בכל הפעולות, גם בעשיות הגשמיות הבאות מצד היצר הרע, וכמו שאמרו 'בכל לבבך' — בשני יצריך, אלא שצריך את התורה להגביל ולרסן את היצר, וכשאוכל אדם ושותה רק כדי צרכו, וכוונתו כדי להיות לו כח לעבודתו ית"ש — הרי זה נחשב לו למצוה. (עפ"י זרע קדש לר"נ מרופשיץ, להג השבועות ד"ה הגבל את ההר).

'ככתבם וכלשונם'

לימוד מקרא

...ומה שאמרת שאין לך ספרים ללמוד בהם — אמת אמרת, כי אין אומן בלא כלים, ואיה ספרי תנ"ך מקראות גדולות דפוס בומבורג"י מוגהים עם התרגום והפירושים גדולים מחז"ל המאירים לנו עינים — אין כמעט רואה אותם. וספרי רד"ק — מכלל ושרשים, ומכלל בן מל"ך וערוך ומתורגמן וכדומה, אשר עליהן נשען בית ישראל, ולשונינו לשון הקדש כמעט ח"ו נשתכח בזמן הזה. והבחורים אשר אומרים כי חרפה להם ללמוד בישיבה פרשה חומש עם רש"י וקפיטול בנביאים וכתובים, לו חכמו ישכילו היו לומדים זה ראשונה מכל — ראה נא הרא"ם ז"ל אשר האיר עיני כל ישראל בחיבורו על רש"י על התורה.

ואני משבח הספרדיים בזה אשר לימודם עולה יפה. ובודאי לא אלמן ישראל בינינו האשכנזים ת"ל גאוני הזמן אשר לומדים כסדר הראוי והנכון.

אמנם ראוי היה שישגיחו בעין חמלה ולזכות הדור שהמלמדים ילמדו עם תלמידים כראוי ולצוות להדפיס ספרים שיהיו מצויים לעניי ישראל, שמהם תצא תורה כמ"ש חז"ל כו', ולא כאותן שלומדים עם תלמידים גפ"ת עם שידוע להקשות איו קושיא ותירוץ חכים ורבי יתקרי, ובתנ"ך אין לו שום ידיעה, ולשון הקדש מונח בקרן זוית.

ואם שגם אני אין לי ידיעה מרובה בזה — אנוס אני, כי לא היה לי שום מלמד על זה, ואין מעורר אותי. גם לא היו לי הספרים הצריכים לזה. ובחמלת ה' עלי נתעוררתי מעצמי ולמדתי קצת עם תלמידים מה שחנני ה'. (אגרת מבעל פרי מגדים — נדפס בהקדמה לספרו).

'קבלתי מכב' כמה וכמה מכתבים בענין חיזוק לימוד הנ"ך ודקדוק לשון בקודש בדורינו, ולא השבתי על זה מאותו טעם שכתב הגר"י שפירא שליט"א, כי כבר קבעו לנו גאוני צדיקי קדם דרך סלולה בזה, ופשוט להלכה דאף על פי שאמר ר' אליעזר בברכות כח ע"ב מנעו בניכם מן ההגיון, שלא להרגיל במקרא יותר מדאי משום דמשכא, ע"כ בפרש"י — היינו יותר מדאי, אבל רוב יסודי המקרא במדת המספיק אנו חייבים.

וכבר ידוע שאעפ"י שמרן החתם-סופר זי"ע בדרוש המפטיר פרשת בשלח בדרשת הח"ס, מחזק מאד דרך הלמוד לעשות עיקר לימוד מש"ס ותורה שבעל-פה, ורק אחר כך יסודי המקרא, בכל זאת ידוע מאד שמרן זי"ע וגדולי תלמידיו היו בקיאים עצומים בתנ"ך, ובפרט גאון ישראל המהר"ם שיק זי"ע — כאשר קבלתי נאמנה. ומו"ר הגאון החסיד מרא דכולא תלמודא ר' שמעון הלוי מזיעליחאב זי"ע הי"ד מלובלין, היה יודע כל התנ"ך כצורתו בעל פה באופן מבהיל. ומה אאריך בדבר שמקובל אצל כל גדולי ישראל, אלא שמקצתם הסתירו ידיעתם בתנ"ך ודקדוק הנצרך עכ"פ לידיעת התורה, מחשש שדבר זה יחזק האפיקורסים והמינים שאחזו לפנים בתנ"ך ודקדוק ועל ידי זה פקרו עוד יותר, אבל עצם הצורך גם בחלק זה של תורה הקדושה — לא להסכמתינו צריך' (שו"ת שבט הלוי ח"ח רז)

'... על כן, צריך לקבוע זמן לגמור תנ"ך על הסדר, כל יום זמן קטן, או שיעור קבוע פעם בשבוע'.
(שם ח"ג קמד)

וכן כתב הגרב"צ אבא שאול זצ"ל בסדר הלימוד (אור לציון — חכמה ומוסר, תורה ז), שיש ללמוד פרק תנ"ך בכל יום.

ראה עוד בגודל חיוב לימוד מקרא: הקדמת בעל 'מעדני יום טוב' למסכת ברכות; שו"ע הגר"ז — הלכות תלמוד תורה פרק ב, ט. וכבר כתבו (ע' בליקוטי הרי"ם על שו"ע ועוד) שזה שאמרו הראשונים שיוצאים בתלמוד בבלי הבלול בכל — אין הדברים אמורים אלא ביחס לחיוב לשלש לימודו, שבלמוד הבבלי מקיים זאת, אולם ודאי אין אדם מגיע לידיעת התנ"ך בשלמות בלימוד זה. ורק לאחר שיוודע כבר את התנ"ך, מקיים בלימוד הבבלי את החיוב לשלש לימודו.

(ע"ב) 'נעשים אויבים זה את זה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים'

— '... כי ודאי אף על פי שנקראו תלמידי חכמים שבבבל 'חובלים' במסכת בבא בתרא, לא מצד הריקודים והצעקות גדולות ומרות והכאת כף אל כף כא(י)לו נלחמים זה מול זה, או מצד הקנטורים וזלזולים חלילה, כי לא על סגנון זה נאמר כי ידברו את אויבים בשער שאב ובנו רב ותלמידו נעשו אויבים — רק מצד שהם מתנגדים בסברותיהן ובראייתן...'. (שו"ת חות יאיר קנב, ע"ש עוד באורך. וע"ע 'משנת ר' אהרן' ח"א עמ' נט).

'כי בהתחלה כשיעשו דברים מתחלפים, או יאמרו דעות מקבילות (=מנוגדות) יראה שהם מתנגדים לגמרי... אמנם, כשישאו ויתנו בדבר, ויודע טעם כל אחד מהם, ימצא לטוף כי הכבוד אשר ידרוש האחד (=כבודו של מלך). הוא עצמו מה שידרוש השני, והוא הדבר אשר ייחדם... כי כוונת כולם להעמיד התורה והמצוה על הצד היותר שלם שאפשר, ולהפיק רצון האלדים שהנחילה לנו. ולזה היו כל הסברות ההן נכנסות תחת גדר ההגבלה ההיא, ומקיימין אותה. כמו שאמר על זה 'כולם ניתנו מרועה אחד'.

ומזה הטעם אמרו 'כל מחלוקת שהיא לשם שמים — סופה להתקיים', והוא כאשר תהיה כמחלוקת בית שמאי ובית הלל, שהוא מזה האופן, שהענין הכללי אשר ירצה האחד, הוא אשר ירצה חברו, ולא יתחלפו כי אם בענינים החלקיים הפרטיים'. ('עקדת יצחק' שער יב, דף צ).

— '...אבל קשה, הרי גם שלום אמר 'אל יברא', ובמה סילק טענתו? אלא הביאור הוא, שמאחר ויש אמת למטה (בכך שהשליך את האמת ארצה, היינו, נתן לנו את התורה, תורת אמת), ממילא יש גם שלום, כי קטטה היא תולדת שקר. כל זמן שיש בקשת האמת, אף המחלוקת, סופה שלום וחיבה ורעות, כמו שאמרו ז"ל על הפסוק **את והב בסופה** — אפילו האב ובנו, הרב ותלמידו, שעוסקין בתורה ונעשו אויבים זה לזה, אינם זויים משם עד שנעשים אוהבים זל"ז...'. (מכתב מאליהו ח"ד, עמ' 128. וע"ע באותו ענין, דברי שלום ואמת, בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ד סו"י כה).

'הלימוד בתורה אשר יקרא לימוד, הוא ללמוד בחריפות הדעת [גיפטיג (= ארסי)]. כל אחד מחזיק בכל עוז סברתו. ה'לשמה' היא שקיטת הרוח, אם כדבריו ואם כדברי חברו להיות שוה בעיניו. והמה כמעט דברים מתנגדים זה לזה — לזאת הורונו חז"ל איך להתנהג, כמאמרם **אפילו האב ובנו הרב ותלמידו העוסקין בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה את זה, ואינם זויים משם עד שנעשים אוהבים... עיי"ש**. האיבה בראשונה היא בחינת הלימוד בחריפות הדעת (גיפטיג) כנ"ל, והאהבה בסופה היא בחינת הלשמה, לבטל כל אחד דעתו לילך אחר הרוב או הגדול, או לעמוד כל אחד בדעתו כמו עשו בית שמאי כדבריהם כו' (יבמות יד), עפ"י הגדרים המבוארים בגמרא ובפוסקים בזה. אכן בהנהגת חיבה ורעות, היא בחינת הלשמה. לקיים (כמו שאמרו ביבמות שם ע"ב) **האמת** — היא בחינת הלימוד להגיב ולחזק כל אחד סברתו הנראה נכון בעיניו, **והשלום** — היא בחינת לשמה — **אהבו** (אור ישראל לגר"י סלנטר — ו). 'הלימוד אשר ייקרא לימוד הוא בחריפות הדעת' — ומשמע שבלי חריפות הדעת אינו נקרא לימוד, כל אחד עד קצה יכלתו, וזוהי צורת לימוד הגמרא! הגר"ח מוולוז'ין מוסיף כאן עוד הוראה וכותב: 'אסור לו לתלמיד לקבל דברי רבו כשיש לו קושיות עליהם ולפעמים יהיה האמת עם התלמיד' (רוח חיים אבות א, ד). אי אפשר ואסור להלומד לוותר על השכל שלו: בדיבורו בלימוד עם חבריו הוא חייב ללכת עם סברתו עד הסוף, להגן ולהביא ראיות עליה כל מה שיוכל. וכן בשמעו מרבו דברים שיש לו קושיא עליהם, הוא חייב להקשות עד שיתיישב לו הדבר.

בלי לימוד כזה בחריפות הדעת — איך יגיעו אי פעם לישרות השכל?! הרי כל תכלית הלימוד הוא להגיע לישרות ההבנה. אם מקנן בשכל הלומד עוד איזה עיקום — כיצד יתישר אם לא יילחם במלחמתה של תורה עם חבריו וגם רבותיו, והם יוכיחו לו כי סברתו היתה עקומה. ואם כך יארע לו פעם אחר פעם, יתישר שכלו בסוף. הרי תודה"ק היא אמת, ומלחמתה של תורה היא לעמוד על האמת, ובזה אין משוא פנים בין תלמיד ורב ומכל שכן בין חברים. מאידך — גם עקשנות מעקמת את הישרות. המתעקש להחזיק את סברתו אחרי שהופרכה, מתכחש לאמת. לכן מוכרח הלומד להתלמד 'שקיטת הרוח, אם כדבריו ואם כדברי חברו להיות שוה בעיניו'. זהו הלשמה ההכרחי אשר בלעדי הלימוד אינו לימוד. הן, חריפות הדעת ומניעת העקשנות הם שני כחות מנוגדים. אך הרוצה בישרות ואמת צריך להשתלם בשני

כחות אלה ביחד, זוהי 'תורה לשמה'! כמה צריך התלמיד-חכם לשלוט על עצמו כדי להגיע לישרות זאת! ישרות בשכל וישרות במידות גם יחד — זוהי הישרות הדרושה לאמינותה של תורה! בלי ישרות כפולה זאת עלול הת"ח לעוות ולשבש גופי תורה ח"ו...'. (מתוך עלי שור ח"ב עמ' קיג, עע"ש).

עוד בענין זה, בספר חכמה ומוסר ח"ב רצ.

'בראתי לו יצר הרע — ובראתי לו תורה תבלין'

'ורק לימוד אגדות מוסר של מאמרי חז"ל הוא התבלין ורטיה שיוכל האדם לכבוש את יצרו ולנצחו, על ידי שלומד אותם. ורק עליהם אמרו רז"ל 'בראתי יצה"ר בראתי תורה תבלין'. ומשום שדבר זה גדול האיכות, מאחר שקיום כל תרי"ג תלוי בו, ומשום שהסטרא-אחרא יודע זאת, דרכו מעולם להשתדל ולטרוח בהסתתרו לבטל לימוד זה, או מיהת להחליש איכותו וחשיבותו אצל בני אדם. ועל ידי כן מרויח שאין להם רטיה, וכשל עוזר ונפל עוזר ח"ו, כל כך צופה רשע לצדיק וכו'.

וזאת היא שגרם חורבן בית תפארתנו והגלותנו מארצנו. ובעונותינו הרבים עדיין מרקד בינו עוון זה'. (אבקת ריכל — מועתק בספר חכמה ומוסר לרש"ז מקלם).

ע"ע דברים יקרים בספר עלי שור ח"ב עמ' קי-קיא.

'ואלמלא הקב"ה עוזרו אין יכול לו...'. — '... וכתר' הוא שורש הרצון הנעלם, כי האדם מחכים ומתבונן ורוצה ופועל במה שהוא רצונו לכך, וזה הרצון קדום לו הוא קבוע ונעלם באדם, שאינו מושג לו מה הוא הדבר המוליד בו מחשבה ורצון זה, וזהו הכתר שהוא למעלה מן ראש האדם, והוא אור מקיף של הש"י שמקיף למי שזוכה יותר שלא יעלה בלבו שום מחשבה זרה ודמיון הבל כלל, וכל מחשבותיו והרהוריו ורצונו בלתי לה' לבדו בידיעתו וידיעת תורתו, שעל זה אמרו אלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו — ועזר הקב"ה הוא הארת הכתר, שלא ייכנס בלבו רע כלל, שזה למעלה מהשגת כח אדם...'. (מתוך צדקת הצדיק רכז)

'תנא דבי רבי ישמעאל: אם פגע בך מנוול זה — משכהו לבית המדרש' —

'... דזה תאות העכו"ם, להיות קשורים בתאותם, וישראל מתקשרים בדברי תורה וזהו תאותם דישראל, וכמו שכתב רמב"מ (הלכות איסורי ביאה) דאין התאות מצויות אלא בלב פנוי מדברי תורה. ועל זה אמרו (קדושין ל): ברא יצר הרע — ברא תורה תבלין, ו'משכהו לבית המדרש' — היינו דסתם יצר הוא בתאוה, בפרט אחר שבטלו יצרא דעבודה זרה (כמו שאמרו ביומא טז), והוא הנקרא 'מנוול' שאין לך ניוול מזה, חמת מלאה צואה ופיה מלא דם (כמ"ש בשבת קנב), ודי מה שמוכרח למצוה, אבל הכל רצין על ידי יצר התאוה הנטוע בלב, והעצה שברא הש"י לזה התאוה — בדברי תורה, שימשיכו כל תאותם לדברי תורה שיש להם חשק ותאוה גדולה לזה ומוצאים בה מילוי תאותם...'. (מתוך מחשבות חרוץ עמ' 56. וע"ע: דברי סופרים, כו).

— 'הגר"א מבאר שיש בזה הוראה, שמי שנתקף מיצר הרע שילמד שלא לשמה, וזהו 'משכהו לבית המדרש' היינו שימשוך את היצר עצמו לתוך ביהמ"ד שיהיה עמו בלימודו. והטעם לזה הוא: 'אם האדם יתחיל ללמוד תיכף לשמה — לא יניח לו, אך יתחיל שלא לשמה ומתוך

שלא לשמה בא לשמה. והוא, היצר, באמת אינו רוצה אפילו בשלא לשמה, אך ממילא יתבטל, כי מתוך שלא לשמה כו' ומכל שכן שכוונתך לשם שמים' (באור הגר"א למשלי כה, כא). ... כי בודאי כל צעיר המתחיל ללמוד גמרא הוא בגדר 'אם פגע בך מנוול זה', ולא פעם היצר מפריע לו בלימודו אשר על כן ההכרח להשתמש בשלא לשמה זה...'. (מתוך עלי שור ח"ב עמ' קיב)

— בבית המדרש של קוצק היו אומרים: 'מנוול' זה אם פוגע הוא באדם, אומרים לו, מושכחו לביהמ"ד וסכנתו תעבור. ברם, גדולה מאד היא הסכנה ממנו כשהוא הוא המושך לשם ונמשכן אחריו... (כחודו של מחט'. וע"ע פרי צדיק — מוצאי יוכ"פ ו; ישמח ישראל — סוף בחקותי).

דף לא

הערות ובאורים בפשט

'כל העובר עבירה בסתר, כאילו דוחק רגלי שכינה, שנאמר...'. — 'כינה כביכול, ובאמת כן הדבר, לפי שמסתרת ממנו ומסירה השגחתה ממנו, ככתוב פן יראה בך ערות דבר — ושב מאחריך. (לשון ריעב"ץ)

'שאל בן אלמנה אחת את ר' אליעזר: אבא אומר השקני מים ואמא אומרת השקני מים, איזה מהם קודם?... מבין ריסי עיניך ניכר שבן אלמנה אתה — הטל להן מים בספל וקעקע להן כתרנגולין' — יש להבין מה הכוונה במליצה זו 'הטל להן מים בספל וקעקע...!'. ועוד, מדוע לא השיב לו איך הדין שלא ביתום? עוד קשה, מדוע לא השיב לו תשובה זו מיד בשאלתו הראשונה? ופרש הנצי"ב ז"ל שבגרושה, הואיל ושניהם שוים, יש לכבד את מי שזקוק לדבר יותר, [כדוגמת מה שאמרו בכתובות לענין העתקת מקום מגורים, מי נדחה מפני מי — טלטלה דגברא קשה מטלטלה דאיתתא, ויש להתחשב בקושי זה. וכדרך שאמרו על שתי ספינות במעבר, אחת טעונה ואחת שאינה טעונה], ואף שלפי עומק הדין והאמת אין עדיפות לאחד, אך כיון שאי אפשר לקיים שניהם, יש לתפוש הרע במיעוטו. [ומקור דבר זה הוא ממה שאמרו צדק צדק תרדף — אחד לדין ואחד לפשרה]. נמצא שהשאלה בנתגרשה איננה שאלה מעשית, כי הדבר משתנה בצרכי כל אחד ואחד, ואי אפשר להשיב עליה לאחרים למעשה. וזה רמז לו כששאלו 'נתגרשה מהו' באמרו להניח הספל באמצע, והרי לא ילכו שניהם לקבלו, כי אי אפשר להם להיות ביחד, אלא הזריז מביניהם הוא יזכה. וכדרך התרנגולים, ששונאים לזה לזה (כמו שאמרו בפסחים ק"ג): והחלש נדחה מפני החזק. (מדבריו למדנו שזה שכתבו הפוסקים שבגרושה איזה שירצה מהם יקדים — לא אמרו אלא בשאינו יודע מי זקוק יותר, או כשמידת הצורך של שניהם שוה).

'מבין ריסי עיניך ניכר...'. — 'כלומר, מתנועותיך וענייניך ניכר שפקח אתה, דבן אלמנה פקח הוא ברוב, שטורח בפרנסתו'. (תור"י הזקן)

באבות. והמקדים לישא בן י"ג — מצוה. [ואף על פי כן אין זו דרך ארץ, שהרי ממהר יותר מדאי ואי אפשר לו לעסוק בתורה, אלא יעסוק בתורה שלש שנים ואחר כך ישא אשה. מחזור ויטרי עמ' 551].

שיעור האיחור בשביל לימוד תורה — יש אומרים שאין קצבה בדבר, כל שהוא לומד ואין יצרו מתגבר עליו, ובלבד שלבסוף ישא אשה ולא ייבטל מפריה ורביה. ויש מן הפוסקים שקבעו זמן, בן כ"ד או כ"ה. ויש שכתבו שאין התר להתאחר בגלל הלימוד יותר מעשרים שנה.

דף ל

ס. א. עד היכן חייב האב ללמד את בנו תורה? והאם חייב ללמד גם את הדורות הבאים מצאצאיו?

ב. כיצד יחלק אדם את סדר לימודו?

ג. אלו מאמרים והנהגות הובאו בסוגיא בענין לימוד תורה ובענין היצר הרע?

ד. חיוב האב להשיא את ילדיו וללמדם אומנות — כיצד?

א. לימודו מקרא, כלומר תורה — אין מלמדו משנה.

זהו מצד חיוב ולמדתם אבל מדין חינוך מצווה האב ללמד את בנו אף תורה שבעל פה ומעשה המצוות, אלא שבזה אין גדר קבוע לכל אדם. (עפ"י חזון איש).

לפי ברייתא אחת, חיוב זה מוטל אף על אבי האב (והודעתם לבניך ולבני בניך). וכגון זבולון בן דן שלימדו אביו מקרא ומשנה ותלמוד הלכות ואגדות (אעפ"י שאינו מחויב אלא מקרא, כאמור). וכן אמר רב יהודה אמר שמואל. ולפי ברייתא אחרת אין חיוב אלא לבנים ולא לבני בנים (ולמדתם אתם את בניכם).

ב. לעולם ישלש אדם שנותיו, שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד. (ושננתם — ושלשתם. רבי יהושע בן חנניא). ופירשו, שיחלק ימיו לשלש. (רש"י: ימי השבוע יחלק. תוס': בכל ויום ויום ישלש לימודו. וכן תיקן בסדר רב עמרם גאון לומר קודם פסוקי דזמרה מקרא משנה וגמרא).

אמר רבנו תם: אנו סומכים על מה שאמרו שגמרת בכל בלולה במקרא במשנה ובגמרא. וכתבו אחרונים שהכוונה היא לאחר שלמד המקרא כולו והמשנה, די לו בעסקו בתלמוד בבלי הכלול משלשתם.

ג. אמר רבי יהושע בן לוי: המלמד את בן בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מהר סיני... וסיפרו על הנהגת רבי יהושע בן לוי, שמצא אהו מביא תינוק לבית הכנסת לקרות, כשסדין מוטל על ראשו, שמיהר לצאת בלא עטיפה ההוגנת כדי ללמד תורה לתינוק. ומאז שראהו כן רבי חייא בר אבא, לא היה טועם אומצה עד שהיה מקרא לתינוק ומוסיף לו פסוק שלא למד אתמול. וכן נהג רבה בר רב הונא.

ושננתם — שיהיו דברי תורה מחודדים בפיו, שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד...

ואם שואלים תלמיד חכם אם למד מסכת פלונית — ישנה בדיבורו ואל יתגאה לומר שלמדה. גם לא יאמר יודע אני דבר להתפאר בו בכך, אבל אם שואלים אותו דבר הלכה

או שצריכים ללמוד ממנו מסכת — יהא מוכן ומזומן לענות. (עפ"י תוס').
אפילו האב ובנו הרב ותלמידו שעוסקים בתורה בשער אחד — נעשים אויבים זה את זה, ואינם זויים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה...

לפיכך נקראו ראשונים 'סופרים' — שהיו סופרים כל האותיות שבתורה...

ושמתם — נמשלה תורה כסם חיים, משל לאדם שהכה את בנו מכה גדולה והניח לו רטיה על מכתו, ואמר לו: בני כל זמן שהרטיה זו על מכתך, אכול מה שהנאתך ושתה מה שהנאתך ורחוץ בין בחמין בין בצונן ואין אתה מתיירא, ואם אתה מעבירה — הרי היא מעלה גומי (= כיב; בשר מת). כך הקב"ה אמר להם לישראל: בני, בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין ואם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו... ואם אין אתם עוסקים בתורה אתם נמסרים בידו... ולא עוד אלא שכל משאו ומתנו כך.

קשה יצר הרע שאפילו יוצרו קראו רע...

אמר רב יצחק: יצרו של אדם מתחדש עליו בכל יום... רבי שמעון ב"ל אמר: יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש המיתו...

תנא דבי רבי ישמעאל: אם פגע כך מנוול זה — משכחו לבית המדרש, אם אבן הוא — נימוח, ואם ברזל הוא — מתפוצץ.

אמרו חכמים בענין חינוך הבן, שהגיל הראוי ביותר ללמדו תוכחת ומוסר, הוא מבן שש עשרה ועד עשרים ושנים, ויש אומרים משמונה עשרה עד עשרים וארבע. פחות מכן אין בו דעת לקבל תוכחות כל כך ואין להכביד עליו, ויותר מכן יש לחוש שמא יבעט. (ויש מפרשים לענין גיל הנישואין. ערש"י).

ד. חייב אדם להשיא את בניו נשים (כל עוד ידו תקיפה עליהם), ואת בנותיו ליתן לאנשים. כיצד משיא את בנותיו — נותן להן כסות ונכסים כדי שיקפצו עליהן בני אדם.

חייב אדם ללמד את בנו אומנות כדי לחיות (ראה חיים עם אשה אשר אהבת). רבי יהודה אומר: כל שאינו מלמדו אומנות — כאילו מלמדו ליסטות. ופירשו שלדבריו אין די ללמדו עשיית סחורה אלא אומנות דוקא, כי פעמים שאין לו במה לסחור ועומד ומלסטם.

א. הלכה כחכמים, שיוצא ידי חובתו בלימוד עסק לבנו.

ב. אם מלמדו תורה באופן שהוא ראוי ללמד אחרים או לקבל מישרת רבנות ולהתפרנס מכך

— אין צריך ללמדו אומנות. (עפ"י אגרות משה יו"ד לו).

דפים ל — לא

סא. אלו מאמרים והנהגות לקחי מוסר והלכות בעניני כיבוד אב ואם ומוראם הובאו בסוגיא?

השוה הכתוב כבוד אב ואם לכבוד המקום... מוראת אב ואם למוראת המקום... ברכת (לשון סגינהור) אב ואם לברכת המקום...

שלשה שותפין הן באדם — הקב"ה אביו ואמו, בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו אמר הקב"ה מעלה אני עליהם כאילו דרתי ביניהם וכבדוני.

בזמן שאדם מצער את אביו ואת אמו אמר הקב"ה יפה עשיתי שלא דרתי ביניהם שאלמלי דרתי ביניהם ציערוני.

בשעה שאמר הקב"ה אנכי ולא יהיה לך אמרו אומות העולם: לכבוד עצמו הוא דורש, כיון שאמר כבוד את אביך ואת אמך חזרו והודו למאמרות הראשונות.

גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שבן מכבד את אמו יותר מאביו מפני שמשדלתו בדברים — לפיכך הקדים הקב"ה כיבוד אב לכיבוד אם. וגלוי וידוע לפניו שהבן מתיירא מאביו יותר מאמו מפני שמלמדו תורה — לפיכך הקדים הקב"ה מורא האם למורא האב.

שאלו מרב עולא עד היכן כיבוד אב ואם — אמר להם: צאו וראו מה עשה עובד כוכבים אחד באשקלון ודמא בן נתניה שמו, פעם אחת ביקשו חכמים פרקטמיא... ומה מי שאינו מצווה כך (שנולדה לו פרה אדומה וקיבל כל הממון שהפסיד), מצווה ועושה על אחת כמה וכמה.

פעם אחת היה לבוש סירקון של זהב והיה יושב בין גדולי רומי ובאתה אמו וקרעתו ממנו וטפחה לו על ראשו וירקה לו בפניו — ולא הכלימה.

רבי טרפון היתה לו אם, שכל אימת שהיתה רוצה לעלות למטתה, היה גוחן ומעלה אותה. וכל אימת שהיתה יורדת — ירדה עליו. אמרו לו: עדיין לא הגעת לחצי כיבוד, כלום זרקה ארנק בפניך לים ולא הכלמתה. [וכן אמר רבי אלעזר לשואליו, עד היכן כיבוד אב ואם — עד שיטול ארנק ויזרקנו לים בפניו ואינו מכלימו. להלן לב. ע"ש].

פעם אחת אבדה אמו של רבי טרפון פוזמקיה, ויצאה ממתתה לבקשו והניח רבי טרפון ידו תחת רגליה על הקרקע שלא תטנף רגליה. (ירושלמי).

יש מאכיל לאביו פסיוני וטורדו מן העולם (שנענש עליו מפני שמראה לו צרות עין על סעודתו), ויש מטחינו בריחיים ומביאיו לחיי העולם הבא (שמכבדו בדברו אליו דברים טובים וניחומים).

מסופר על אבימי בנו של רבי אבהו, שאף על פי שהיו לו חמשה בנים בריאים, כאשר אביו היה קוראו על הפתח, היה הוא בעצמו רץ לפתוח לו ואומר 'כן כן' עד שפתח לו.

רב יוסף, כאשר שמע קול צעדי אמו אמר: אקום מלפני שכינה שבאה.

אמר רבי יוחנן: אשרי מי שלא ראם (את הוריו — שאי אפשר לקיים כבודם כראוי והוא נענש עליהם). רבי יוחנן, כאשר עיברתו אמו — מת אביו, ילדתו — מתה אמו. וכן אביי. וסיפרו על רב אמי שהיתה לו אמה זקינה שהטריחתו בדברים יותר מדאי (שנטרפה דעתה עליה), ועזבה והלך לארץ ישראל.

איזהו מורא — לא עומד במקומו ולא יושב במקומו ולא סותר את דבריו (יש גורסים או מפרשים: לא יעבור על דבריו (מהזור ויטרי עמ' 527), ומשמע הכוונה לחיוב ציות). ולא מכריעו. איזהו כיבוד — מאכיל ומשקה מלביש ומכסה, מכניס ומוציא.

מכבדו בחייו ומכבדו במוותו. בחייו כיצד? הנשמע בדבר אביו למקום, לא יאמר שלחוני בשביל עצמי, מהרוני בשביל עצמי, פטרוני בשביל עצמי, אלא הכל בשביל אבא. במוותו כיצד? היה אומר דבר שמועה מפיו, לא יאמר כך אמר אבא אלא כך אמר אבא מרי הרני כפרת משכבו. ודוקא בתוך י"ב חדש. מכאן ואילך אומר 'זכרונו לברכה לחיי העולם הבא'.

ולא יזכיר שם אביו. החכם משנה שם אביו שם רבו ('אבא מרי'). תורגמן אינו משנה את שם אביו או רבו של החכם.

אבא אומר השקיני מים ואמא אומרת השקיני מים — הנח כבוד אמך ועשה כבוד אביך, שאתה ואמך חייבים בכבוד אביך.

לכאורה נראה שזה דוקא בדברים שהאם חייבת לעשותם לאב, אבל בשאר דברים — האב והאם שוים (עפ"י פתחי תשובה). וכן נראה שאם רצון אחד מההורים שיעשה דבר מה, ורצון השני שיימנע מעשייתו — שב ואל תעשה עדיף (עפ"י חזון איש).
נתגרשה — שניהם שוים.
מי שאביו ואמו משרתים אותו, מכינים מאכלו ומוזגים לו שתייתו — יקבל מהם. ואם היה אביו בן-תורה — אין לו לקבל ממנו, שלא תיחלש דעתו מכך.
מסופר בירושלמי על אמו של רבי ישמעאל שכאשר היה חוזר מבית המדרש היתה רוחצת את רגליו ושותה את המים. משסרב בדבר וקבלה עליו לפני חכמים, צוו לו שיניחנה לעשות רצונה, כי רצונה זה הוא כבודה. (מובא בתוס').

דף לא

- סב. א.** אלו מאמרים בעניני מורא שמים ויראת חטא מובאים בסוגיא?
ב. מי גדול ממי, המצווה ועושה או זה שאינו מצווה ועושה?
א. אמר רבי יצחק: כל העובר עבירה בסתר כאילו דוחק רגלי שכינה...
אמר רבי יהושע בן לוי: אסור לאדם שיהלך ארבע אמות בקומה זקופה. וכל העושה כן כאילו דוחק רגלי השכינה (ברכות מג): שנאמר מלא כל הארץ כבודו.
יכפוף ראשו מעט, ולא ילך בקומה זקופה וגרון נטוי. ושיעור הזקיפה — כל שלא יוכלו עיניו לראות למטה בסמוך לרגליו. אבל לא יכוף קומתו או ראשו יותר מדאי אלא במידה בינונית, בכדי שיראה את הבא כנגדו ללא זקיפת העינים למעלה יותר מדאי. (שו"ע הגר"ז ב,ה עפ"י סוטה כב: רמב"ם דעות ה. וע' בספר 'ועלהו לא יבול' ח"א 7).
רב הונא בריה דרב יהושע לא הלך ארבע אמות בגילוי הראש, אמר: שכינה למעלה מראשי.
א. אפילו בבית מקורה אין לילך בגילוי ראש [והיו קהילות שנהגו הטר בדבר]. ומדת חסידות אף בפחות מד' אמות, ואפילו כשישן בלילה. וכתב הט"ז שבזמנינו אסור להיות בגילוי הראש מן הדין אפילו כשיושב בביתו.
כשמנקה ראשו וכד' אין צריך לכסות.
נכון להרגיל את הקטנים בכיסוי הראש. (עפ"י: משנה ברורה ב,ו מאחרונים, ובאה"ל שם; אגרות משה א, ועוד. נראה שבשינה על מטתו מן הדין מותר אף להט"ז, שאין בזה משום 'בחקותיהם'. ע"ש ובמשנ"ב סקי"ב).
ב. במה מכסים — הפרי-מגדים כתב שאין מועילה הנחת יד האדם על ראשו כשהולך ד' אמות תחת אויר השמים, אבל במקום מקורה מועילה הנחת יד. [אך לא בעת אמירת ברכות או לימוד תורה].
פאה נכרית, אפלו נמצא בד תחתיה יש לאסור מפני מראית העין. ויש מקילין. (עפ"י משנ"ב שם ס"ק יא יב. וכתב שיש מקילים בכיסוי היד בשעת הדחק. ונראה שהוא הדין לדעה זו בזמן הלימוד).
ג. גודל הכיסוי — לדינא די בכיסוי מיעוט הראש, כל שנחשב לבני אדם שראשו מכוסה. וכן לענין אמירת ברכה. והרוצה לחשוש לדעת יחיד, יחמיר בכיסוי רוב הראש. (אג"מ א,א)
ד. אין נראה כלל ללמד תורה לאנשים גלויי ראש. (יגדיל תורה קסה. וראה בספר 'ועלהו לא יבול' ח"א סעיף 5 שיש מקום להקל בנסיבות מיוחדות).